

ÇORUMLU

Çorum Halkevi Dil, Tarih ve
Edebiyat komitesi çıkarır

YIL : 2 SAYI : 21

1 NİSAN 1940

Basıldığı yer : Çorum Vilâyet Matbaası

ÇORUMLU

Çorum Halkevi Dil, Tarih ve
Edebiyat komitesi çıkarır

Yıl : 2

1 NİSAN 940

Sayı : 21

İÇİNDEKİLER

	Sahife
1 — Medeniyet anlayışları N. T.	627
2 — Çorum vilâyetine ait bir tedkik raporundan *	629
3 — Ebüssuud Efendi. Rıfat Arıncı	633
4 — Çorum tarihine dair vesikalar. H. T. Dağlıoğlu	640
5 — Çorumlu Maniler Eşref Ertekin	643
6 — Cönklerden derlemeler Eşref Ertekin	647
7 — Zelzele Nuri Uğur	651
8 — Danışmendname ve Mirkatülcihat . . . Nazmı Tombuş	654
9 — İlâve vesikalar, fotoğraflar *	

MEDENİYET ANLAYIŞLARI

N. T.

Daima dillerde dolaşan, tefsir ve izaha muhtaç görülmiyerek manası pek bariz telakki edilen bazı kelime ve tabirler vardır ki; bunların umumî kabule mazhar olmuş müşterek ve kat'î bir mefhumunu bulabilmek ekseriya pek müşkül olur. Pek mütearef bir müedda ifade ettiğini zan ve sırası geldikçe tekrar ettiğimiz (Medeniyet) kelimesi de işte bunlardan biri ve belki en mühimmidir.

Bu günki ilim ve fikir âleminin en büyük âlimleri, feylesofları, mütefenninleri bile bu kelime mefhumunun derecei şumulü üzerinde ittifak edememişler, yani eski bir mantık ıstılahınca (Me-

deniyet) in henüz (efradını cami, âyarını mani) bir haddini çizememişlerdir.

İlim ve fennin teammüm ve inkişafını, refah huzur sebeplerinin tevessû ve intişarını hakikî bir medeniyet ölçüsü olarak telakki eden maddiyatçılar,, cemiyetlerdeki iktisadî münasebetlerin teessüs, tanzim ve tevziine göre medeniyet mikyası bulan iktisatçılar, insanların yekdiğerine karşı muamele ve münasebetlerindeki şefkat, muhabbet, muavenet ve tesanüd hislerinin derecei samimiyet ve tekâmülünü miyar addeden idealistler, medeniyetin terakki ile tev'em bulunduğunu, terakki ise ancak sâyü ci-

dal ile mümkün olabileceğini, bi-naenaleyh bazılarınca bir vahşet ve iptidailik eseri telakki edilen ihtiras ve mücadelenin, medeniyetin bir lâzımı gayri müfarıkı zarurî bir unsuru olduğunu iddia eden sürrealistler, bu ve buna benzer daha türlü türlü fikirlerin mürevveç ve müdafii olan tarikatlar, bunların da bir çok salık ve peyrevleri vardır.

Her mezhep kendi noktai nazarını ilmî, fennî delillere riyazî istatistiklere, mâkul, mantikî sebeplere istinad ettirerek müdafaa etmektedir.

Bu muhtelif tezlerin yekdiğerine tamamen mübeyin ve zıd

olan cihetleri bulunduğu gibi mütedahil kısımları da vardır. Bu takdirde (Tavuk yumurtadan mı, yumurta tavuktan mı ? çıkar) dairei fasidesi meydana gelir.

Mesele birazda, filieri tedkik mevzuu yapan ve sahayi tedkikine girebilen azaya göre Fili tarif eden (Körler, Filler) hikâyesini andırır. Şüphesiz ki bir birinden ayrı veya farklı olan bu görüş ve inanışların hepsinde de bir çok hakikat nüveleri vardır. Fakat bunları yekdiğerile telif ederek ortaya tam bir (Medeniyet) telakkisi formülü çıkarabilmek hemen hemen imkânsız gibi görünüyor.

Çorum vilâyetinin iskilip kazasına bağlı Bayad nahiyesindeki devlete ait toprakların ziraat kabiliyeti hakkında rapor

Göçmen yerleştirmek üzere ziraat bakımından tedkiki emir buyurulan Çorum vilâyetinin İskilip kazasına bağlı Bayad nahiyesinin Bayanpınarı, Reşadiye, Goncaoğlu ve Yenibahçe köylerine vilâyet iskân ve ziraat müdürleriyle gidilerek nahiyenin müdürünün gösterdiği arazi tedkik edildi.

Bu gün Ziveli aşiretinin dağınık bir surette yerleştiği bu toprakların gerek bu aşiret ve gerekse Çankırının hudud köylüleri tarafından fuzulen işgal edilen kısımları bağlı krokide gösterilen dört muntakada gösterilen ceman tapu kaydı ve tahmine göre 28000-30000 dekar kadardır.

İskân kanununa göre bu muntakada ziraat topraklarının iyi, orta, aşağı vasıflarının tayini yağmur azlığı ve gübresizlik gibi mucbir hallerden doğan sebeplerle bir kısım toprağı ekmek, diğerini de ertesi sene için nadasa tabi tutarak sürüp hazırlamak zaruretinden dolayı şu suretle ayırmak

en doğru olur.

A) İyi toprak

Yayla ve yağmuru az olan bu muntakada ancak sulanabilen tarlalardır. Tedkik edilen yerlerde bu cinsten toprak yoktur.

B) Orta toprak :

Su yokluğundan veya seviye farkından dolayı sulanamayan ve fakat taban yerlerde bulunub toprağı derin ve su tutma kabiliyeti ziyade olan yerler olup, bu kaliteden yalnız Yabanpınar köyünde 2700 dekar toprak vardır.

C) Aşağı toprak :

Yamaç veya temamilen kıraç sahalarda olup, toprağının yapılışı fazla su emmesine mani ve meylli, akıntılı vasıflarile de yağmur sularını akıtan ve suyu çabuk kaçıran az derin topraklardır. Tedkik sahasında bu cinsten 26000 dekar kadar toprak vardır.

Mahallin ihtiyacına ve kanunun nisbetine uygun olan bu mikyasla hududları içinde bulunan bu

arazi üç parçaya tefrik edilerek mutalea edilmiştir.

1 — Ziveli aşiretinden halen 18 evli olan Bayanpınarı köyü hududu içindeki arazi.

Bağlı krokide görüldüğü üzere bu köyün bulunduğu noktaya nazaran şimali garbî istikametinde uzanan iki müvazi tepenin arasında vadıcik halinde olup, ortasında Çankırı tuzlalarından gelen bir sel deresi vardır. Bunun taşıdığı vakit kapladığı arazi kısımları tuzlanmış ve ziraat kabiliyetini kaybetmiştir.

Nahiye müdürünün fuzulen Çankırının buraya hudut köylüleri tarafından işgal edildiğini söylediği devlete ait arazi Bayanpınarı ovasının takriben ortasında bulunan tek bir höyükten başlayarak çoğu ova ve bu ovaya bitişik eteklerde kalitesi orta vasıfta topraklardır. Genişliği kaza tapu kaydı ve tahminime göre de 2700 dekadır. Bu hesaba ve kanundaki nisbete göre bu mıntakaya en çok 35, en az 27 aile iskân edilebilir.

Bu kısmın su vaziyeti: Köye bir kilometre mesafede birbirine yakın ve pek az akan iki çeşme ile, yine bu civarda fakat yalnız hayvanlara içirilen, suyu tuzlu bir

kuyudan ibarettir. Bu günkü 18 evin insan ve hayvanlarının ihtiyaçlarını güçlkle karşılamaktadır.

Buraya 35 aile daha iskân edilince, bu hale göre susuzluktan çok zorluk çekileceği muhakkaktır. Ancak çok eski bir harabenin civarında olan bu çeşmeler bakımsız bir halde olduklarından tabiatile suları azalmıştır. Menbaları açılarak ayıklanır ve derinleştirilirse su miktarı artacağı muhtemel olduğu gibi, bu civarda açılacak bir kaç kuyunun tabandan sularını birleştirerek bu menbaa akıtılmak suretile de menbaın beslenmesi ve suyun artırılmasına da vaziyet müsaittir. Bu işle beraber hayvan suyu için de bu köye Kızılıрмаğa inmek ve hayvan sulayabilmek üzere ırmak kenarındaki köylülerin bu günkü mümanaatları kaldırılırsa su işi iyi bir şekilde halledilmiş olur.

2 — Bu kısım Bayanpınarı köyünün karşısındaki Kıralanı tepelerinin garbinde Goncaoğlu köyünün cenubunda Noda tepesi'denilen mevkide 15000 dekar miktarı tamamiye tepe ve kıraçta 10000 dekarı da bu kısma cenuptan bitişik kısmen etek. kısmen de dar bir vadıcik halinde toplu ceman 25000 dekar miktarındadır.

Ancak bu sahadan yağmurlar ile aşınmış veya taş ve çakıllar ile doldurulmuş olmasından ziraat kabiliyetini kaybetmiş 4000 dekar mikdarı toprak çıkarılınca burada istifade edilebilecek 21000 dekar yer kalıyor demektir. Bu yerlerin kalitesi aşağı topraktır. Bu genişlik ve vasfa göre buraya da en çok 225 ve en az 150 aile yerleştirilebilir. Bu kısmın su vaziyeti: Bayanpınarından bu günkü haliyle çok fenadır.

Devlete ait olan bu arazi içinde akar su olmadığı gibi, açılmış kuyu da yoktur. Hatta bu sahadada 20 evli Reşadiye köyünde (Ziveli aşireti halkından) hiç su olmadığı gibi, 8 evli Gonca oğlu köyünde 2 - 3 kuyu ve köyü takriben 3 - 4 kilometre mesafede biraz akar su vardır. Bu suya nazaran muhacir köyünün bu civarda yapılması muvafık gibi görülürse de, iş topraklarının bu sudan 8-10 kilometre gibi çok uzak bir yerde kalması günlük ziraat zamanının yollarda geçirilmesi gibi esaslı ve devamlı bir mahzuru unutulmaz. Bunun için bu mıntakaya muhacir getirmeden önce bu toplu toprakların ortasına düşürülecek bütün iskân vasıflarını haiz köy mahallinde bir kaç kuyu kazılarak

bulunacak suyun keyfiyet ve kemiyetini anlamaktan başka çare düşünülemez.

3 — Küçük bahçeli isminde ve Ziveli aşiretinden 8 kürt ailesinin sakin bulunduğu mıntakada kaza kayıtlarına göre 1850 dekar olan toprakların mikdarı hakikatte daha çoktur. Esasen Reşadiye köyünün halkından olan 8 hanenin burada tapulu bir kaç tarlasından başka bir şeyleri yoktur. Tapuca mahallinde kayıtlara tatbik yaptırılacak bir tedkik burada daha birçok toprak meydana çıkarabilir.

Şu halde 1650 dekar üzerinden burada İskan hesabı yapmak doğru olamaz.

Arazinin tamamen kıraç olduğuna göre kalitesi aşağı derecedir.

Bu kısmın su vaziyeti: Akar suyu hiç yoktur. Bu günkü ihtiyaç 4 - 5 metre derinlikte iki kuyu ile temin edilmektedir. Buraya yerleştirilecek aile adedine ve hayvan ihtiyacına göre su meselesi kuyular ile temin edilebilir. Hatta hayvan suyu için Bayanpınarı gibi ve aynı şekilde Kızılırmaktan da istifade edebilir.

Hulâsa: Göçmen iskânı düşünülen bu mıntakanın yalnız zi-

raat bakımından topraklarının verim kabiliyeti zârarsız ise de, mevkii Çorum ve Çankırı vilâyetlerinin hududu üzerinde hicra bir yerde ve hükümet merkezlerine ve pazarlara uzak ve yol ile henüz bağlanmamış bir halde olduğundan inkişafı güçtür. Bu mîntaka halihazırlarile suyu az, yakacağı hiç yok bir halde olduğundan bunlar bir mahzur sayıl-

madığı surette iskândan evvel bilhassa 21000 dekar toplu toprağın bulunduğu mîntakada su meselesinin halli için biraz fedakârlıkta bulunarak Vilâyet iskân müdüriyetince görülen bu arazide birkaç kuyunun açtırılması suretile su işinin tamamen hallinden sonra buralara 300 - 350 âilenin iskânı mümkün olabileceği kanaati hasıl olmuştur.

Ebüssuud Efendi

Ahlakçılığı, Felsefesi, Hukukçuluğu, Sosyolojisi, Bayındırcılığı

RIFAT ARINCI

—Baş tarafı 20 inci sayıda—

Ahlakçılığı : Ebüssuud, yalnız biz şarklılarca tanınmış laalettayin bir şahsiyet olmayub, beynelmilel bir şöhret sahibidir. Bilhassa Avrupalılar kendisinden sık sık bahsederler. Maruzat isimli eserinin bir yazma nushası Berlin kütüphanelerinin birisindedir. Şarklılar, Ebüssuudu, ahlak ve faziletin bir timsal ve sembolü olarak tanırlar. Hatta, birisine hitap ederken, merhumun ahlak ve faziletine telmih yaparak (Ebüssuudun torunu musun?) derler. Yani, Ebüssuud gibi fazıl bir dedenin torunu musun? demek isterler.

İleride nesrine örnek olarak okuyacağımız, hicri 970 tarihinde ölen oğlu Ahmed Şemseddin efendinin, ailesine yakışmaz bir hareketinden dolayı Ebüssuudun merhuma yazdığı mektub bu gün dahi her evlât için okunması gereken bir ahlak dersidir. Bu gün de ni-

hayet bir fazıl baba bu kadar düşünebilir. Asrıız ahlakçısı da bu kadar bir tavsiyede bulunabilir.[1]

Felsefesi : Ebüssuud, geniş bir karihaya ve İslâmın ehli sünnet felsefesini hazm etmiş derin bir zekâyâ sahipti.

Yavuz Selim zamanında tasfiyesi ikmal edilemiyen Şia taraftarlarile hayli çarpıştı. Fetvalarının manalarındaki füşhat onun felsefesini izaha kâfidir. Kahvenin memlekete girmemesi hakkındaki fetvanın siyasal tarafını tahlil etmeden hüküm vermek doğru olmasa gerek.

Ebüssuud'un şöhret ve ilmi, bir çok rakiplerle karşılaşmasına sebep olmuştur. Üslubülînşa isimli eserinde bu rakiplerinden gizli kapaklı bahseder. F. kat biz biliyoruz

[1] Bu mektup, peçevi tarihinin başma birinci cildinin 53 üncü sahifesindedir.

ki; Kadı Bilâl zade ile Birgili Mehmed [2] efendinin muhalefeti bu gün dahi tedkik ve tahlile değer bir durumdadır. Bilâl zade taassubu saikasile hayli münakkitliğini yaptı. Birgili, muhalefesinde çok ileri vararak, Tarikati Muhammediye ve keskin kılıç manasına gelen ve doğrudan doğruya tenkidî ve talimî bir eser olan (Seyfi Sarım) isimli eserinde, Ebüssuudu şiddetle tenkit etmiştir. Münakkit bu eserinde diyor ki:

«Vasiyetsiz yahut mevte izafetsiz vakfı nükud iptali için bu bir risaledir. Zira lüzumunda müftî zamanımız Ebüssuud efendi risale yazub çok yerinde sehv eylemekle veçhi merdudunu beyan lâzım geldi. Taki ana vakıfolanlar itimat edüb sevap isterken âsım olmalıyalar. Ve hükkâm ana mağrur

[2] Kâtip çebebinin (Mizanül hak fi ihtiyarülehak) isimli eserine göre: Börklu Mehmed efendi, Balıkesirde Ali isimli bir müderrisin oğlu olup Balıkesirde tahsilini bitirerek İstanbulda kadıasker Abdurrahman efendiye intisap etmiş ve Edirne kısmeti askeriye mansıbına tayin olmuştur. Sonra Bayramilerden şeyh Abdurrahman Karamanî'ye intisap ederek hadis ve tefsirle meşgul oldu. Hünkâr hocası Ataullah efendinin Birgideki medresesine müderris olarak (Birgili) unvanını aldı. Sonra İstanbula gelüb Sadrazam Mehmed paşa ile tanıştı, 981 de 55 yaşında İstanbulda öldü.

olup ahkâmda iltica etmiyeler. Zira itimada salih değildir. Ve yevm üttenadda anlara özür olmaz. Zira usul ve furuğda muhalif ve makul ve menkulle mütenakızdır. Ben anı nas için fitne ye her kudreti olana tagiri vacip ve münkir gördüm. Lâkin zanneylemem ki ana kimse tasaddi eyleye. Ya cehlinden veya cebininden ötürü. Bes bana kalem ile ve lisan ile halkı bu münkirden nehy lâzım oldu. Taki ketmane mürettep olan lügat ve ilcamdan hazer etmiş olam» [1]

Hukuku: Süleyman Kanunî zamanındaki kanunî ıslahat mälumdur. Süleymanın (kanunî) unvanile tavsif edilmesine âmil olan Kemal paşa zade ile Ebüssuudun yüksek himmetleriyle tedvin edilen (Kanunnamei Süleymanî) olmuştur. Kâtip Çelebi Mizanülhak isimli eserinde bunu şöyle anlatır:

«Devleti Osmaniyede merhum cennetmekân ve firdevs âşiyân Sultan Süleyman Han tül ömür ile münferid olduğu gibi, mevlânayı merhum [2] dahi imtidadı zaman mansap ve riyasetle teferrüd etmişidi. Bu Devleti Aliyede Kemal paşa zade merhumla bunlar ekser

[1] Mizanül hak, kâtip Çelebi S. 120-125. Ebüzziya matbaası.

[2] Yani Ebüssuud efendi.

kavanini şeri şerife tatbik edip meratip ve menasip hallerin ıslah ile ümuru devlete kemayenbegi nizama vermişlerdir» diyor.

Sosyolojisi: O asırlarda devletin bütün mukadderatını elinde tutan Şeyhulislamlar cemiyetinin nizam ve tekâmülü alanında da önemli rol alırdı. Ebüssuudun bütün fetvaları islâmî Türk sosyolojisinin en kıymetli bir abidesidir. İçinde bulunduğu cemiyetin inkişaf ve olgunlaşması uğrunda hayli eser yazmıştır. Hâlâ içinde bulunduğumuz cemiyet dahi merhumun tesirindedir. Eserlerinin tahlili bu fikrimizi teyide kâfidir.

Bayındırcılığı: İmparatorluk ülkesinde imar hareketinde de Ebüssuudun hissesini aramak lâzımdır. Mimar Sinanın (Tezkeretülebniye) isimli eserinde gördüğümüz yurdun türlü yerlerindeki 81 cami, 50 mescit, 55 medrese, 7 darülkura, 19 türbe, 14 imaret ile İstanbuldaki 3 darüşşifa, mimar Sinanın maddi eseri olduğu kadar Ebüssuudun da reyi vardır. İstanbuldaki Süleymaniye caminin temel atma törenine riyaset ederek ilk temel taşını koyması v sikalara müstenid bir delildir.

Çorumun ulucamii, bu kitabın camiler serisinin 53 üncü numara-

sında kay dlidir. Eski Alâeddin camininin 950 zelzelesinde yıkılması üzerine bu tarihten sonra caminin Mimar Sinan tarafından yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ölümü: Muvaffakiyetle 30 yıl Şeyhulislamlık yapan Ebüssuud, Türk dini ve kültürü için çok çalıştı. Bu gayretle eşsiz ve hadsiz bilgisi kadar da rakip kazanmıştı. Bu yüzden doğan bedbinliğine ait bir yazısını ileride göreceğiz. Fetvalar: aleyhinde yapılan dedikodulardan müteessir olmamak mümkün değildi.

Uzunca boylu, çukur yanaklı, buğday benizli, uzun sakallı, uzunca yüzlü, keskin dilli, fazıl ruhlu Ebüssuud efendi, yakalandığı hastalıktan kurtulamıyarak 982 yılı cemaziyelevvelinin 5 inci pazar İstanbulda 87 yaşında öldü. [1]

Ölümü bütün imparatorluk için bir matem mevzuu olmuştu. Cenaze namazını Fatih musallasında çok kalabalık bir cemaatla Muşî

[1] Ebüssuud şair Baki ve Nev'i ile birlikte yapılmış minyatörlü resimli, Ali Emiri merhumun tesis ettiği Fatihteki Millet kütüphanesinin 774 numarasında kayıtlı Âşık Çelebinin (Meşairüşşuara) isimli tezkeresinde mevcuttur. Bu resmin bir kopyasını Tarih kurumunun neşrettiği tarihlerin lise serisinin Osmanlılara ait kısmında görmektediriz.

Sinan efendi kıldırır. Eyubtaki Mezarlığa gömüldü. Ölümüne «Molla Ebüssuuda ola makam Cennet» «Kad intekale elmevlel Ebüssuud» «Vemate fi daüzzaman Mevlâna» cümleleri tarih oldu. Yerine Amasyanın Sunise köyünden Şeyh Husameddin efendinin oğlu Muşî Sinan efendiye teklif edilmiş ise de kabul etmediğinden Çivi zade damadı Hamit efendi tayin edilmiştir. İstanbuldaki Ebüssuud caddesi hâlâ onun bir hatırasıdır.

Hususi kütüphanemizde mevcut Ebüssuudun âile şeceresine göre; Ebüssuudun, Kerime, Rahime, Hatice isminde üç kızı ile Mustafa çelebi, Mehmed çelebi, Ahmed çelebi, Mahmud çelebi isminde dört oğlu dünyaya gelmiş ise de oğullarından ikisi babaları zamanında, Mustafa çelebi babasının ölümünden sonra 1008 de ölmüştür. Elimizdeki bir vakfiyeye göre Mehmed çelebiyi 1004 te Çorum valisi olarak görüyoruz. Halen İstanbulda Millet Kütüphanesi işyeri bulunan Ebüssuudun torunlarından Suud Yavsının bize gönderdiği notlarına nazaran ve âile şeceresindeki kayde göre Mehmed çelebi Halep kadısı iken 871 de Halepte ölmüştür. İleride bu zattan bahsedeceğiz. [2] Sicilli Osma-

[2] Suud Yavsının notu mükerrer sahife 4. ve şecer S. 1.

niye göre Abdurrahman ve Şeyh Nasrullah isminde iki oğlu daha varsa da âile şeceresinde kayıtlı değildir.

Vakıfları: Ebüssuud efendiye babasından hayli vakıf servet kaldığını babasının vakfiyesinde görmüştük. Buna ilâveten İskilipte Şeyh Yavsı camiini ve muallimhaneyi, cami civarındaki çeşmeyi, İstanbulda Eyüb civarındaki mektebi, [*] macuncu mescidindeki hamam ve çeşmeyi, Zeyrekteki konağını yaptırarak vakfetmiştir. Bu muallimhane yani öğretmen okulu son zamanlarda yıkılarak yerine caminin soluna bir ilk okul yapılmıştır. İki dersaneli bu bina 1926 da İskilip Sıhhat ve İctimaî Muavenet dairesi emrine verilerek dispanser haline getirilmiştir. Yalnız Zeyrekteki evi evlât ve ensaline ikametgâh olmak üzere ilâmaşaallah muhafazası vakfiyesi şartlarındadır. Bu gün bu konağın yeri dahi belli değildir. Vakfiyesi sureti Suud Yavsıdadır. Vakfiyesinde Eyübtteki mektebe devam edecek talebeye her sene bayramlarda elbise alınması, mektepteki talebinin Kur'an hafızlığına çalışması her ay 30 hafızın bir hatim okuma-

[*] Bu mektep eczahane olarak yapılmıştı.

sı için kâfi tahsisat vardır. Bu suretle mühim bir servet tahsis edilmiş oluyor. Bayezid Veli babası Muhiddin Yavsıya bahsinde müfredatı geçen serveti vakfettiği gibi Kanunî Süleyman da Şeyhulislam-lara has olarak arazi, emlak vebir çok akar vakfetmiştir. Bu servetten de ilk defa istifade eden Ebüssuud olmuştur.

Eserleri: Osmanlı tarihinde Türk ve İslam kültürünü temsileden 8 Ebüssuud efendi tanıyoruz. İskilipli Mehmed Ebüssuud efendi bunların başında yükselen dâhî bir şahsiyettir. Birçok müverrih ve müelliflerimiz bu aileyi cihan savasına kadar Osmanlı ülkesi içinde bulunan ve bu gün Irak'ın şimal sınırında bir kaza merkezi olarak kalan (İmadiye) kasabasından sanarak dedesi Mustafa İmadinin torunlarından olan Ebüssuudü (Ebüssuudül İmadi) diye anmışlardır. Hatta kürt olduğuna hükmetmişlerdir. Bu yanılanlar cümlesinden olarak (Keşfizzunun-kâtip çelebi- C. 1. S. 84.) (Donanma mecmuası No. 13. S. 1277,) (Edebiyat tarihi dersleri- İbrahim Necmi sahife 84), (Ali Emiri), (Peçevi tarihi) sayılabilir. Bazıları da Aslan İstanbuldaki meteres köyünden sanarak bu yolda mutaleada bulunmuşlar-

dır. (Sicilli Osmani C. 1. S. 168-170) gibi.

Biz, Ebüssuudu, âlim, salâhiyetli bir tefsirci, nevi şahsına münhasır müftü, olgun ideoloji sahibi ve ağır başlı bir şair, hoş sohbet bir mürşid, bir Türk dâhisi olarak tanıyoruz. Türkçe, arapça, ve acemce eserler yazdı, Şiir söyledi. Eğer yalnız Türkçe yazmış olsaydı onu yalnız biz, yani Türk âlemi tanımış olacaktı. Halbuki bütün şark ve garpteki islam dünyasının ve insanlığın tanınması için o zaman bu üç lisana muracaat mecburiyetinde kaldığını kabul etmek pek yerinde olur.

Evvelâ âlim demistik. ; Zamanına göre ilminin hududunu tayin etmek mümkün değilse de şimdiye kadar elde edebildiğimiz eserlerinin kısa bir listesini yapmakla onun ilmi hakkında bir fikir verebileceğimizi tahmin ediyoruz. Üslûbundaki sadelik, lisanındaki kudret ve ruhundaki incelik ona (Hatibülmüfessirin) unvanile şöhret kazandırmıştı. Tefsirinin ikinci nüshası Hicaza gönderilerek talebelere kopyasını aldırıldılar.

Bazı edebiyat tarihçileri Ebüssuud, bir şair değil bir âlimdir derler: Buna şunu da ilâve etmek lazımdır ki; eğer kanunî, İbni Kemal

ve Ebüssuud gibi edip ve âlimleri devrin edebiyatçılarını teşvik, ter-gip ve taltif etmeselerdi Baki ve Nev'i gibi şairler de yetişmiye-
cekti. Binaenaleyh o devrin edebi-
yatında Ebüssuudun şaheser dene-
cek bir hissesi olmasa bile geniş
görüş ve düşünüşü ile devir edebi-

yatı üzerinde büyük tesiri olması
pek tabiidir. Ebüssuudun bütün
eserlerinin tedkikine bu kitabın
hacmi müsait olmadığından yalnız
eserlerinin bir listesini dercetmekle
iktifa ediyoruz. İlk fırsatta ayrıca
bu Türk âliminin hayatını bir ese-
rimizle neşretmek istiyoruz,

ESERLERİNİN LİSTESİ

No.	ESERİN ADI	Bulunduğu Yer
1	Sismül ahlâf filmeshi alelhuffaf	Arapça Çorum K. 1497/163
2	Mevkifül ukul fi vakıfil menkul [*]	»
3	Nehafetül emcad fi evveli kitabülcihat	»
4	Muakıbüttaraka fi evveli suretül feth minelkelşaf.	» Ali Emiri K.
5	İrşadı aklı selim mezayayı kur'anül- azim. (tefsir) [**]	Çorum K. 6/3
6	Fetvayı Ebüssuud yahud Mecmuayı İmadiye	Istanbul Millet K. Şeriye kısmı 80/81
7	Keşşafın surei fethine haşiye	Çorum K. 1657/13
8	Hidayenin Kitabül büyü kısmına ha- şiye	
9	Şiirleri	
10	Gameratı melih fi evveli kitabı me- bahisi gasrüllam minettelvih	
11	Sevakıbul enzar fi evailül menar	
12	Risalei Edeiyeye	Türkçe Çorum K. 600/89
13	Tercümei duaname (Hoca çelebi)	» » 612/101
14	Muhimmatı Müfti	» » 1445/161
15	Fetvayı Suğra	Türkçe » » 1696/49
16	Mesaili maruza (Fıkıhtan)	» » 1697/50
17	Üslübül inşa (veya esalibül inşa)	Türkçe » » 2094
18	Duaname (Kanunî yazdırmıştır)	Suud Yavsıdadır
19	Oğlu Ahmed Şemseddine yazdığı mektuplar	» »
20	Kanuniye yazdığı layihalar	» »
21	Maruzat	Suud Yavsı ve Ber- lin kütüphanesinde

[*] Karşısında kütüphaneye işareti bulunmayanlar bulunab okunamayanlardır.

[**] Bu tefsire (Tefsiri Kebir) sözü kitabın telifine tarih düşürülmüştür. (Sonu var)

Çorum tarihine dair vesikalar

Hikmet Turhan DAĞLIOĞLU

Çorum tarihine dair hazine evrak (Arşiv) de bazan çok kıymetli vesikalara rastlamaktayız. Bu makalemizde de Çorumun 18-inci ve 19 uncu asırlarına ait bazı vesikalardan bahsedeceğiz. Bu vesikalardan biri Sivas valisi Vezir Süleyman Feyzi Paşadan İstanbul'a gönderilen bir tahrirat suretidir ki 1207 H. 1792 M. tarihini taşımaktadır. Süleyman Feyzi paşanın İstanbul'a gönderdiği tahrirat başlıca altı maddeyi ihtiva etmektedir. Maddelerden birincisi Çorum sancağı nizamını yoluna koymak üzere İstanbul'dan gönderilen Turnacıbaşı [*] İbrahim ağa Çoruma iki konaklık bir mesafede bir takım eşkiyanın hücumuna maruz kaldığını bildirmektedir. Bu eşkiyanın Öldük oğlu Hasan, Cıvık oğlu Hasan, Akbiyık oğlu Mehmed ve İvaz

[*] Turnacıbaşı : Yeniçeri ocağının büyük zabıtlilerindendir. Turnacıbaşılık Yıldırım Bayazid zamanında ihdas edilmiştir. Bunlar her sene hristiyan çocuklarını devşirmeğe çıkarlardı.

oğlu İsmail ismindeki eşkiyalardan ibaret olduğu vesikanın mutaleasından anlaşılmakta ve Çorum valisi Yusuf paşanın bunları tedib edemediği görülmektedir. Bu eşkiyaların Osmancık kazasına gittikleri ve orada himaye gördükleri de vesikada ayrıca zikredilmektedir. İkinci maddede seferlerin yaklaşmış olmasından dolayı derebeyliği yapmak iddiasında bulunan voyvodalarla mütesellimlerin buldukları kasabaları benimzedikleri ve bir takım baldırı çıplak ve rezillere yüz verdikleri ve bundan başka Çorum ve Osmancık kazalarının asiler elinde kalmış olduğu İbrahim ağanın tahriratına istinad edilerek Sivas valisi tarafından İstanbul'a bildirilmektedir. Üçüncü maddede Çorum ve Osmancık taraflarında bulunan eşkiyanın kendilerini mazur göstermek ve Çorum paşasından şikâyet etmek maksadile yazdıkları istidaların nazarı dikkate alınması tasrih edilmektedir.

Dördüncü maddede Turnacıbaşı İbrahim ağanın tahriratına istinaden Çorumdaki yeniçerilerin isyan etmiş oldukları ve bunların yola getirilmesi için gönderilen İbrahim ağanın emeklerinin boşa gittiği ve yanındaki on beş neferle Çoruma yaklaştığı zaman eşkiyadan bir kısmının Osmancığa, diğer bir kısmının da Cabbar zade Süleyman beyin yanına firar etmiş oldukları bildirilmektedir.

Beşinci maddede Osmancık ahalisinin mahkemeyi basmış oldukları ve hakimi sekiz saat ötede bulunan İskilibe firara mecbur ettikleri ve menzil haneyi yani devletin posta vazifesini gören teşkilâtı kapattıkları ve bununla da kalmıyarak Osmancıktan 12 saat mesafede bulunan Çorumu dahi bir gece basacaklarını tehdit makamında söyledikleri ve bütün eşkiyanın ittifak üzere oldukları yazılmaktadır. Son maddede de Cabbar zade Süleyman beyin yanına kaçarak onun himayesine sığınan eşkiyaların Çoruma iadeleri hakkında Çorum mutasarrıfı Yusuf Paşanın tahriratının neticesiz kaldığı ve Çorum halkının eşkiyadan asla hoşnut bulunmadığı yazılmaktadır.

Süleyman Feyzi paşa bu tah-

riratını İbrahim ağanın kendisine gönderdiği tahriratlardan hulâsa ederek İstanbul'a göndermiştir. Bu vesika bize gösteriyor ki 18 inci asır sonlarına doğru Çorum ve havalisi bir isyan ve tezezbüb içinde bulunuyor. Buna karşı devlet nüfuzunu bazan kullanamıyordu. Öldük oğlu Hasanın gerek bu vesika ve gerek bundan evvelki neşredilen vesikalara nazaran Çorum için mühim bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

Hazinci evrakta bulunan Çoruma ait vesikalardan diğer bir vesika da Sivas beylerbeyisi mirimirandan Sarı zade Mehmed paşaya 1177 senesinde verilmesi lâzım gelen 2250 kuruş hazariye parasının tediyesine dair damat Hacı Mustafa tarafından sadarete yazılan bir tahriratte bu paranın Sivas beylerbeyisine kistelyevm yani günlük hesabı ile verilmesinin lâzım geldiği zikredilmekte ve hazariye parasının başlangıcına her senenin muharrem ayı iptidasının esas olarak kabul edilmiş olduğu bildirilmektedir. Hazariye demek yolcu olmayub ve düşmana mukabele için hazır bulunmayub yerinde karar etmek demektir. Bu tabir eski askerî istilahlarımızdandır ve (seferî) kelimesinin mukabilidir. Sa-

rızade Mehmed paşaya [*] hazariye ücreti olarak 1177 senesinde Çorum sancağının hazariye ücreti tahsis edilmiştir. Çorum sancağında vaki olan kazalar ise hazariye şartları mucibince sancak mutasarrıfına her sene üç taksitte ödenmek üzere ikibin ikiyüz elli kuruş verdiklerini bu vesika bize göstermektedir. Diğer neşrettiğimiz vesikalar ise Çorumun mutasarrıflarına aid tayin listelerinden ibarettir. Bu listelere nazaran 1227 senesinde İçel sancağı mutasarrıflığından Çorum mutasarrıflığına nakledilen Abidin paşanın Çoruma gitmek istemediği ve buna sebep olarak da Çorum ve havalisinin Cabbar zadelere malikâne olduğunu anlamaktayız. Yine bu listede görüleceği üzere 1196 senesinde İçel sancağı mutasarrıfı Mikdad paşa Çorum sancağı mutasarrıflığına Amasyada oturmak şartile ta-

[*] Sarı zade Mehmed paşa : Sivas alaybeyi iken Amasyada eşkiya tedibi hususunda istihdam olunmuş ve izharı şecaatle Kadı oğlu gibi şakileci istial etmiş olmağle 1176 seferinde mirimiranlık ile Çorum ve sonra vezaretle Trabzon, Van ve 1180 de Kars valisi olup karışıklığı teskin sonra Sivas vilâyetile bender muhafızlığına gönderilmiş daha sonra İçel sancağı verilmiştir. 1181 senesi Saferinde vefat etti. Cesur, bahâdır, askerî, ve siyasi işlerde mahir, latifegü, maarif âşina idi.

Sicilli osmani cilt 4. S. 250.

vin edilmiştir. 1169 tarihinde Çorum mutasarrıfı bulunan Recep paşaya Kayseri sancağı berveçhi arpalık yani maişet mukabili olarak verilmiş olduğu ve eski Çorum sancağı mutasarrıflarından çolak İbrahim paşaya da Çorum sancağının araplık olarak verildiği görülmektedir. Bu vesika ve listelerin neşri bize Çorumda mutasarrıflık yapmış devlet memurlarının adlarını ve memuriyet yaptıkları tarihleri göstermesi itibarile dikkate şayandırlar. Mahalli eserler ve kayıtlara göre bunların icraatı daha fazla aydınlatılabilir.

Devlet memuriyetlerinin esaslı bir şekilde islahına bizde 1255 tarihinden itibaren başlanmış olduğu malûmdur. Çorumun 18 inci asır sonuna kadar Sivas beylerbeyiliğine bağlı bulunduğu ve bilahare yani 1255 tarihinden sonra Ankara vilâyetine bağlanmış olduğu vesikalara nazaran anlaşılmaktadır. 1255 tarihinden Cumhuriyetin ilânına kadar Çorumda mutasarrıflık yapmış olan zatların bir listesinin hazırlanması Çorum tarihi bakımından her halde faydalı olur. Daha evvelki tarihlere ait olanlar da hazine evrak kayıtlarına nazaran tesbit edilebilir. Böyle bir listenin tam olarak meydana getirilmesi memlekete hayırlı ve verimli işler yapmış olan devlet memurlarının rahmetle yadedilmelerine vesile olur.

ÇORUMLU MANİLER

EŞREF Ertekin

754

Sana din
Sana iman sana din
Hak için doğru söyle
Çok zamandır sinadın
Felek bir gün gel eder
Varmelinde senedin

755

Söylen sular akmasun
Sunam yade bakmasun
Ben ezelden yangınım
Birde o da yakmasun

756

Siyah üzüm danesi
Hüsnün elmas paresi
Yanıyom ateşine
Bulamıyom çaresi

757

Süpürgesi yoncadan
Gayet beli inceden
Seni ben sakınırdım
Yerdeki karıncadan

758

Siyah üzüm salkımı
Yarım burda saklımı
Verin benim yarımı
Zayederim aklımı

759

Serseler
Öter baykuş serseler
Al sevdanı başımdan
Sevdan beni örseler
Felek sillesin yiyen
Ölmezsede serseler
Bir tüyünden vaz geçmem
Üleşimi serseler

760

Serin ayaz
Yel eser serin ayaz
Dosta gelen kazayı
Duşmanın serine yaz
Ondan alub ona ver
Onu, onun yerine yaz

761

Sevdiğim emir olsa
Gözleri kömür olsa
Civan seven yiğidin
Ahreti mamur olsa

762

Seydim eder bende vur
Kaldır benden bende vur
Yüz yerde yarem vardır
Kaldır bir ok sen de vur

763

Su akar güldür güldür
Çevresi dolu güldür
Havada uçan kuşlar
Halimi yare bildir

764

Suda balık yan gider
Yüreğimden kan gider
Lokman hekim kâr etmez
Ecel geldi can gider

765

Su akar balık akar
Ağam saraydan bakar
Poşusun eğri sarmış
Ateşi adam yakar

766

Suda balık neyleyim
Ciğer yanık neyleyim
Şirin şirin sevginin
Sonu ayrılık neyleyim

767

Sular akından gelir
Sesi yakından gelir
Değmen benim yarım
Mevlam hakından gelir

768

Su üstünde yürüyüm
Yarım kime soruyum
Armağanın istemem
Mah cemalin görüyüm (1)

[1] Göreyim demektir.

769

Suyun içtim destiden
Ale gözü mest eden
Mısıra sultan olsun
Beni sana dost eden

770

Su akar vezne ile
Malım yok hazne ile
Adem yarden geçermi
Gurbette gezme ile

771

Su yüceden akar mı
Güzel bana bakar mı
Ay gibi yâri olan
Hiç yıldıza bakar mı

772

Su gibi akma yarım
Yadlere bakma yarım
Ben ezelden yanmışam
Birde sen yakma yarım

773

Su gelür akma ile
Bendini yıkına ile
Adem yare doyar mı
Karşudan bakma ile

774

Su gelir bende gider
Dolanır hinde gider
Ale gözün sevdiğim
Bir gözüm sende gider

775

Su çimenden
Su çıkar şu çimenden
Suyu niçin esirgen
A Zalim sucu benden
Hak suçumu affetse
Kim sorar suçu benden

776

Suya düştü gülümüz
Ötmedi bülbülümüz
Bir kuru sevdan ile
Geçti cahil ömrümüz

777

Su gibi çağlamışım
Gülmeyüb ağlamışım
Hayf benim ömrüme
Sana bel bağlamışım

778

Su gelür akar gider
Yar gelür bakar gider
Yarin şahin bakışı
Canımı yakar gider

779

Sabahın er ezanı
Hattat bilür yazanı
Yarebbim sen kavuşturdun
Melûl mahzun gezeni

780

Sabahın dan yerleri
Gerdanda ben yerleri
Eğil bir yol öpeyim
Zülfün degen yerleri

781

Sabah oldu ışıyor
Bülbüller ötüşüyor
Bu nasıl sevda imiş
Ciğerim tutuşuyor

782

Sabah oldu oyan yar
İl sözüne uyan yar
Şu Çorumun içinde
Boynum buruk koyan yar

783

Sarı saçın yaş turur
Yel eser dolaştırır
Şu benim selâmımı
Yare kim oluştırı

784

Sarı saçın örgüsü
Gayet canda sevgisi
Arayupta bulmadım
Bu da hakın vergisi

785

Sarı babuç yüzüyüm
Ben bir ağa kızuyum
Yarime yar deyenin
Derisini yüzüyüm (1)

786

Sarı babuç endaze
Dolan dolan gel bize
Sık geliyon seyrek gel
Bühtan ederler bize

[1] Yüzeyim demektir.

787

Sarı saçım yılandır
Al boynuna dolandır
Sever isen candan sev
Dilindeki yalandır

788

Sarı kâhat yazılmaz
Deryalarda gezilmez
Gönül bir ebrîşimdir
Düğlenince çözilmez

789

Sarı çiğdem düze çek
Kalk gidelim bizecek
Sarılalım yatalım
Ta bahardan güzecek

790

Sarı kavun dilimi
Sarp uğrattın yolumu
Hemen kulun benmiyim
Bana ettin zulumu

795

Sağ elinde su tası
Cınkıldatma şu tası
Gurbette sevdiğim var
İçkırıklar tutası

91

Sıra sıra dükkânlar
Türlü libas dikenler
Sararupta solmaz mı
Yar hasretin çekenler

792

Sandık üstünde sepet
Kör olsun kanlı sebep
Yıl oldu ayrılalı
Ciğerim oldu kebab

793

Sandık üstünde sandık
Biz onu adam sandık
Yanıldık gönül verdik
Cümleten ona yandık

794

Sandığı sıra düzdüm
Yarden ümidi üzdüm
Yarden ümid üzülmez
İlin dilinden bezdim

Cönklerden derlemeler :

Derleyen : Eşref ERTEKİN

DESTAN [*]

Elâ gözlü Mahmud ey yüzü mahim
Güşüne değmez mi efgani ahim
Saltanat kâni ey merdi mahim
Bağdat imdadına gel Padişahim

* * *

Bunca zamandır arz tutulmaz oldu
Dini İslam esiri İrana erdi
Saadetlü hünkârım sana da noldu
Bağdat ahvalini gör padişahim

* * *

Veziri azam benimle oldu hain
Yarar kullarını eylemez tayin
Tahmas dedikleri bi din hain
İmamı azama geldi bil padişahim

* * *

İmamı azam gitti bu yaman gündür
Temir kahremanın imdada göndür
Tatar Han olan Arslanı göndür
İmamı azam imdadına gel padişahim

* * *

İmamı azamı kızılbaş aldı
Çarhacılar bozulup geriye geldi
Bağdat kapuları kilitli kaldı
Gaziler imdadına gel padişahim

[*] Bu destan milli kütüphanede 2244/315 noda kayıtlı cönkten derlenmiştir.

Bunca Gaziler hep şehid oldu
Arap beyleri hep Tahmasa döndü
Bağdat burcu evliya muhasar oldu
Evliyalar imdadına gel padişahım

* *
*

Bağdat etrafları doldu hainden
Gaziler geçemez şehid kanından
Makbul kulun olan geçti canından
Lutfeyle imdada gel padişahım

* *
*

Çobanın ahvalin gör neye yetti
Arap hanların maiyet etti
On bin askerini tarümar etti
Sayeyle imdada gel padişahım

* *
*

Yeniçeri kulların oldular melil
Bozulub oldular cümlesi zelil
Yardım ede bize ol Rabbi Celil
İmam imdadına gel padişahım

* *
*

(Ahmed) paşa derki tiğim ururum
Bağdat uğruna serim veririm
Sen sağ ol Hünkârım ben de ölürüm
İslam imdadına gel padişahım

DİĞER BİR DESTAN

Bir onulmaz derde düştüm bu imiş hükmü kaza
Hic kabul etmez ilâcı zahmimiz lemlenmesün
Meskenim güzelce yorun çünkü haktandır kaza
Ehli Huccac ah edince göz nice nemlenmesün

* *
*

Darbıma dağlar dayanmaz kadir idim kuvvete
Bulmadı Lukman ilâcı çare yoktur illete
Müjdeci yasım götürmez kem haberim devlete
Nazlıdır Sultan efendim eşidüb gamlenmesün

* *
*

Yetti ardımdan ecel serhenk yolumu bağladı
Ahi hasret vahi firkat yakdı sinem doğradı
Bilmedi ahvali Huccac müslüm olan ağladı
Nar ile bağı hacir mi göz nice nemlenmesin

* *
*

Sernigün oldu eşiden eşkıyalar ünümü
Beytil harem Kâbetullaha döndüm yönümü
Çağırın gelsin yanıma kethuda Hüseynimi
Yerime çeksün tuğumu adımız kemlenmesün

* *
*

(Kâtip) eder yenilendi yine bu derdim benim
Umardım ki padişahım dağıtmaz ordum benim
Kethudama ver tuğumu beklesin yurdum benim
Gayri defteri vüzerada yerimiz mimlenmesin (*)

[*] Bu mısraın veznindeki düşüklük yazı kitabın kenarına tesadüf edüb kesildiği için okunamadığından düzeltilememiştir. Bu destan dahi yine millî kütüphanede 2244/315 No. da kayıtli cönkten derlenmiştir.

Derviş Musa adında bir şairin Venedik ve Zara şehirlerinin
fethi için yaptığı münacal [*]

Ayeti نصر من الله hurmetiçün an karip
Nusrat ihsan eyle Islam askerine ya mucib
Umarız mesrur ola şahı geda kemter garip
Zaranın fethin müyesser eyle ey bari Huda

* *
*

Gün bugün bulsun şeref tâ haşredekin dinü mübin
Eyle Sultan Ahmedî daim hatalardan emin
Nusratı fırsat verüb gazilere sen ol muin
Zaranın fethin müyesser eyle ey bari Hudâ

* *
*

Bin bir adın hurmetiçün ey Kerimî Zülcelâl
Cümle din düşmanları olsun hemişe payümal
Âli Osman devleti gündün güne bulsun kemal
Venedik fethin müyesser eyle ey bari Hudâ

* *
*

El açup çıktık duaya yalvaralım suphi şam
Verelim Ruhü Resulê çok salatile selâm
Senden imdat isteyüb feryad ederler hasu âm
Venedik fethin müyesser eyle ey bari Hudâ

* *
*

Padişahım her muradın hak senin etsün husul
Bir gaza olsun ki tâ hoşnut ola senden Resul
(Mevlevî Derviş Musanın) kıl münacatın kabul
Zaranın fethin müyesser eyle ey bari Hudâ.

[*] Çorumda eski mekteplerde bu gibi dilekçelere Arapça "münacat," karşılığı olarak "Mennecim," derlerdi. Hoca'lar bunları bütün mektep çocuklarına ezberletüb harp ve kıtlık gibi büyük felâketler vukuunda yüksek sesle okuturlar veher mısra nihayetinde "Amin Amin," diye bağırırlardı. Bu dahi 2244/315 No. lu kitaptan yazıldı.

ZELZELE

Nuri UĞUR

İsminin telaffuzu bile insanı ürküden bu âfat arz üzerinde vuku bulan âfatların en dehşetlisi ve tahribatı itibarile en müdhişidir. Kürre üzerinde insanların mevcud olmadığı zamanlarda müdhiş inkılâplar hasıl etmiş zamanımızda yerlerini denizlere kalbeden bir takım çöküntüler hasıl etmiş ki İstanbul ve Çanakkale boğazlarile Adalar denizi bu gibi çöküntülerden hasıl olmuş, Asya kıtası evvelce iki parçadan ibaret ortasında Akdenizden başlayub Büyük Okyanusa kadar imtidat eden bir denizle iki parçaya ayrılmış iken bir sarsıntı [neticesinde alt taraftaki kısım çöküb orta kısmın yükselmesiyle büyük bir kara parçası kaybolmuş onun yerine Asyanın ve dünyanın en yüksek dağları ve yayları hasıl olmuştur. Bu dağlardaki bahrimüştehasat bu değişikliği hasıl etmiştir. Daha bu gibi tebeddülât bir çok yerlerde bulunmaktadır. Lut gölü civarında böyle bir çö-

küntü neticesi ve Anadolunun bazı yerlerinde âsârına tesadüf edilmektedir. Kürrenin ilk ve daha genç zamanlarında olan bu tehavül asırlar geçtikce böyle değişiklikler olmamağa başlamış fakat zamanımızda ise medeniyet eseri olan evlerimizi ansızın başımıza yıkmakta binlerce insanın mahvü helâkine sebep olmaktadır. Zelzele daima kürrenin tabakatının zaif noktalarında bu günki günlerde İtalya, Yunanistan ve memleketimizden geçerek şimali İran, Japonya ve Amerikadan geçerek kuşak gibi geçen kıta ile Asyanın cenubundaki adalarda daima eksik olmamaktadır. Ve arasıra da büyük felâketlere sebep olmaktadır. Bunların en müdhiş Japonya, Sanfransku, İtalya, Lizbon, Erzincan zelzeleleridir ki büyük tahribat yapmışlardır.

Zelzele muhtelif sebeplerden ileri gelmektedir. Başlıcaları hali faaliyette bulunan bir volkanın faaliyete geçeceği zamanlar vol-

kanın civarında zelzele olmağa başlar. Volkan feveran edüb lavlar akmağa başladığı zaman kesilir. Bunun sahası mahdud volkan civarına münhasır olub uzaklara gitmez ve o kadar tahribat yapmaz.

İkincisi bu kısım mvezîi zelzelelerden biri de tahtelarz bir takım boşlukların yıkılmasile ve yahut derin tabakalarda bir takım kaymalar neticesi olarak zelzele olur ki bunların da dairei sirayeti mahdud ve ekseriya evvelce volkanî arazi olupta sönmüş ve eseri yer yüzünde bulunan bir takım arazide vuku bulur. Bunun da tesiri o kadar değildir. Yine mahdud bir sahaya münhasır kalır.

Asıl büyük zelzeleler kürrenin dahilindeki mayii nariyenin hareketi ile hasıl olur ve yukarıda saydığımız mahaller arzın en zaif noktaları olduğu için buradaki tabakalara çarpmasile hasıl olan ve bünyevî zelzele tabir olunan zelzelelerdir ki bunun sahası hem geniş, tesiri fazla, tahribatı çoktur. Bu zelzele derin tabakalarda hasıl olan gazların mayii nariyi harekete getirmesinden hasıl olmaktadır.

İşte 27/12/939 daki büyük Erzincan zelzelesi bu kısımdandır.

Şimalî Anadolunun ekseri mahallinde ve memleketimizde hissedilmiş, hamdolsun bir evden başka tahribata sebep olmamıştır.

Çorumumuzda bu gibi büyük zelzeleler muhtelif tarihlerde bir kaç defa olmuştur. Hatta 920 hicri tarihlerinde merkezi İstanbulda buraya kadar sahasını uzatan büyük zelzelede İstanbulda yaptığı tahribattan başka Çorumda şehrin üçte biri yıkıldığı gibi camii kebir, çakırlı camiinin kubbeleri yıkılmış, ehalinin bir kısmı Mısıra ve sair mahallere hicret etmeğe mecbur kalmışlar ve diğer bir zelzelede 1240 tarihlerinde vuku bulmuş ve Çoruma hayli zarar vermiş ve uzun müddet devam ederek halk çadır ve barakalarda kalmaya mecbur olmuşlardır.

Bu zelzelelerin sarsıntısına racfe derler. Racfeler su dalgaları gibi tulanî ve arzanî olarak toprağın cins ve tapına göre her tarafa saniyede 3 ila 8 kilometre süratle gider ve tekrar gelir bir racfe azamî bir dakika kadar devam eder. Bu suretle vuku bulan sarsıntı ilk defasında şiddetli ve sonraları hafifler.

Bazan da yer altından şiddetli gürültü gelir, bu suretle başlayan sarsıntı gittikçe hafiflemek şartile

altı ay devam ettiği olur. Bazan Racfe amud olur, aşağıdan yukarı vurur, yahut devri olur. Bunların her ikisi de tulanî racfeye nisbetle çok tahribat yapar. Çarptığı sahada dikili hiç bir şey bırakmaz. Şiddetli zelzelelerde bazı arazide çatlaklıklar hasıl olur ve bazı yerlerde sıcak sular zuhur ettiği gibi bazı menbalarda kesilir ve sonradan akar.

Zelzelelerin sahai merkez tabir olunan civardır ki asıl tahribat bu merkezin üst tarafına düşen kısımda vuku bulur. Bu merkez-

den uzaklaştıkça tahribat azalır, en son mintakalarda hafif hissedilir, bazan bu merkez teaddüt edebilir. Fakat asıl başlangıç merkez daha şiddetli ikinci üçüncü okadar şiddetli olmaz. Gerek zelzelelerin racfelerinin süratini ve şiddetlerini ölçmek ve gerek merkezi tayin etmek için aletler vardır. Bunlar en hafif sarsıntıları kaydetmektedir. Fakat sarsıntıyı vaktinden evvel haber verecek hiç bir şey yoktur. Memleketlerimizin bu gibi afetlerden masun olmasını temenni ederiz.

Danışmendname ve Mirkatülcihat

NAZMI Tombuş

Çorum tarihine ait me haz ve vesaik teharrisile bilhassa meşgul olan şubemiz Müverrih Âlinin yegâne nushası İstanbulda Fatih kütüphanesi Feyziye şubesinde bulunan Mirkatülcihat nam eserini evimiz kütüphanesi için istinsah ettirmişti. Gerçi bu eserin tarihî bir kıymeti haiz olmadığı, münderecatının (Hamzaname), Ebu-müslüm), Battal Gazi) isimli halk arasında mütedavil kitaplar gibi eski tarzda yazılmış tarihî bir masaldan ibaret bulunduğu malum olmakla beraber (1) Çorumun ilk

[1] Menakıbı hünerveran mukaddemesi: İbnül Emin Mahmud Kemal S. 61 Adliye nazırı esbaki merhum Hüseyin Rıza paşa tarafından iare olunan Mirkatülcihadı, asârı atika müzeleri müdürü umumisi Halil Ethem Bey, mukaddema istinsaha teşebbüsle bir mikdarını yazarak (Danışmendilerin tarihi hiç bir istifadeyi mucip olmadığından yalnız fasıl başlarının kaydile iktifa ve tarih noktai nazarından hiç bir ehemmiyeti olmayub masal kabilinden bulunmasına binaen aşağısının istinsahından sarfı nazar ettiğini) işaret eylemiştir.

islam fatihi Melik Ahmed Danışmend'in orta Anadolu fütuhâtından bahis bulunması itibarile (Çorum) tarihine ait şayanı istifade bir malumatı havi olabileceği düşünölmüş, ayrıca bibliyografya noktai nazarından da şayanı ehemmiyet görölmüşü.

Şimdi evimiz kitapsarayında bulunan bu ikinci nusha 30 X 24 ebadında 15 santim uzunluğunda 24 der satırlık 411 sahifeden ibarettir. İstanbul Evkaf Encümen Başkâtipliğinden mütekait Bay Mustafa Âdil kalemile, güzel bir rik'a hattile beş ay zarfında itinalı şekilde nushai asliyeden kopye edilmiştir. Üsküdar Hacı Selim ağa kütüphanesi memuru fazılı sayın bay Ahmed Remzi Akyürek tarafından da mukabelesi yapılarak nihayetine bir düzeltme cedveli ilâve olunmuştur. Fatih kütüphanesindeki asil nushasının da 997 hicri yılı iptidasında başlan-

arak 1000 senesi Recep iptidasına kadar üç senede Âlinin kardeşi Bünyamin çavuş tarafından teb-yiz edildiği anlaşılmaktadır.

Âli bu eseri Sivas defterdarlığından mazulen Çorumda bulunduğu sırada Niksarda ele geçirdiği fersüde bir kitaptan iktihâs ederek kırk günde telif ettiğini ve mehazı olan bu kitabında, Tokad kalesi dizdarı Arif Ali tarafından Murat Hudavendigâr emrile yazılmış Danışmend'ne ismindeki kitap olduğunu, Dizdar Ârif Alinin de eserine selçuki (Melik İzzeddin Keykâvus) münşisi (İbni Ula) nın bu bahse ait bir telifini mehaz gösterdiğini (Mirkatülcihad) mukaddemesinde yazmaktadır.

Esasen ilmî bir kıymeti olmayan bu kitaptaki malumat, Çorum tarihi hakkında evvelce mevcut bilgilere maalesef fazla bir şey ilâve edememiştir. Çünkü (Mirkatülcihat)ın; Çorumlular arasında ötedenberi (Çorum Tarihi) diye anılan ve gayri malum muhtelif eller tarafından istinsah edilmek suretile zamanımıza kadar gelen müellifi meçhul (Danışmendname ismindeki elyevm mevcut bir kitabın (2) tahrir tarzı de-ğiş-

[1] Elyevm bu kitaptan Çorumda iki nusha mevcuttur. Birisi Karaca köylü nam

tirilmiş bir kopyesinden ibaret olduğu anlaşılmıştır.

Ankara, Dil, Tarih ve Coğrafya fakültesi tarafından birinci Türk neşriyat kongresine Türk harflerile neşri teklif edilen eserler meyânında (Tokad dizdarı Ali - Danışmendname) sinin de mevcutt olduğunu gördük. (3) Bu eserin aslını görmediğimiz için elimizdeki müellifi meçhul Danışmendname ile aralarındaki münasebet ve müşâbeheti tayine imkân bulamadık. Yalnız buradaki Danışmendname-nin ne Tokad dizdarı Arif Ali efendinin, ne de Münşi İbni Ulânın eserinin aynı olmadığı zannındayız.

Çünkü Müverrih Âli, Arif Ali Danışmendnamesinden nümune olarak (Mirkatülcihat) a aynen şu manzumeyi dercetmiştir :

Çu suph erdi belürdü gün şafaktan
Bezedi yer yüzün altın varaktan
Cihana rahmet asârı saçıldı
Güneş doğdu kara akdau seçildi

diğeri Koşma oğlu İsmail efendi tarafından 1322 tarihinde istinsah edilmiş ve nesih yazı yazı ile yazılmıştır. İsmail efendi elyevm köy kâtibi olan İsmail koşmadır. Kitap 12X17 ebadında 8,5 santim uzunluğunda 12 satırlık 253 verak 506 sahifeden ibarettir. İkinci nusha Çorum kütüphane memuru Eşref Ertekin tarafından 1325 senesinde ihtiyar bir kadından aldığı nushada istinsah edilmiş isede tamam değildir.

[3] Kongre zabıtnamesi sahife 296,

Gecenin zulmetini eyledi dür
Şeraser dehr içini kıldı mamûr

Halbuki elimizde bulunan Danişmendnamede böyle bir mesneviye tesadüf edilememiştir. Bununla beraber yine Mirkatülcihat'a Arif Ali eserinin onyedinci meclise tarhedildiği bildirilmekte, Mevcut Danişmendname ise (Ezincanip) ibaresile 19 fasla ayrılmış bulunmaktadır. Bu kitaptaki aşağıda yazılı manzum parçaların da Süleyman Çelebinin meşhur mevlûdundan iktibas edildiği meydandadır.

Evvel Allahu getirelim dile
Diyelim Allahü Ekber derd ile
Dahi andan başlıyalım söze biz
Allah adsız hiç bir iş olmaz temiz

**
*

Yüzü nurdan anın güneş ay
Kul olmuştur ana yoksulu, bay
Ay suratlu ferîştah her biri
Safu saf olub dururlar her biri

**
*

Kamû tenhaların hemrahi sensin
Kamû dertlülerin dermanı sensin

**
*

Bir yardır andan artık Tanrı yok
Milki bi payandır kulları çok
Sun'ıdır her yaratılmış serteser
Arşu, kürs, cinni, ins, bahri ber

**
*

Bu tükenmez sözü bûnda koyalım
Geri Melik kıssasını diyelim
Kim neler kılmış cihanda ol safa
Ver salâvat ruhu paki Mustafa.

Halbuki İzzettin Keykâvus'un münşisi İbni Ulâ mevlût nazımından çok evvel yaşamış bir şahsiyettir.

Belki elimizdeki bu kitap ya Arif Alinin veya münşi İbni Ulânın eserinden iktibas edilerek yazılmış dördüncü bir eserdir. (*) Gerek Çoruma tealluku itibarile ve gerek bu eserler hakkında okuyucularımıza sarîh bir fikir ve-

[*] Âli (Mirkatülcihat)'ta, (mefhari büleğa mevlana İbni Ulâ tasnif eylemiş hâlâ ki ol zamanda cari olan türki lisani mahlutla eda eyleyüb bir kitap müstetap kılmış) diye bu eserin Türkçe olduğunu söylediği halde. Künhülâhbarın 5 inci cildi 245 inci sahifesinde (zamanında Arif Ali Melik Ahmed Danişmend fütuhatını bir manzum kitap eylemiş Ulâ-yinin münşi lisani farsı kadim üzre ve yazdığı kitaptan hikâyatını abz etmiş) diyerek asıl me'hazın Acemce olduğunu söylüyor. Aynı zamanda Arif Ali eserinin Mirkatülcihatta (cümle fütuhatı on yedi meclise tarhedüb cabeca mesnevi tarzında bazı ebyat ve varîdat nakşeylemiş) diyerek eserin mensûr olduğunu ima eylediği halde Künhülâhbarda (bir manzum kitap eylemiş) diye kitabın tamam manzum olduğunu yazıyor. Bu muhtelif rivayetlerden hangisinin doğru olduğu anlaşılmadı

rebilmek için halk arasında (Çorum Tarihi) denilen eldeki Danişmendname ile Âlinin Mirkatülcihadından Çorum fethine ait bahisleri iktibas ederek aynen aşağıya dercediyoruz :

(Danişmendname) şu satırlarla başlıyor : «Hâzâ kitabı gazevatı saidülhayat, şehidülmemat Niksarî Melik Danişmend Gazi aleyhi rahmetullah hazretlerinin fi sebilillâh ettiği fütuhattır. Aynı ile nushasında naklolundu.»

Çorumun fethine de şu suretle nakli kelâm ediliyor :

Raviyanı ahbar ve muhaddisanı asâr şöyle rivayet ederler ki: Melik Danişmend Gazi asakiri islama buyurdu. Nikonyadan yani Çorumdan yana revan olalar. Çünkü kalaya erdi, taşrada bulunan kâfirler kaçup kal'aya girdiler. Gaziler erüb kal'a karşusunda konub haymeler ve bargâhlar kurub bir dem ârim ettiler. Nastora(4) haber oldu. burç başına çıkub gördükim Çorum ovasın temamet asker tutmuş. Andan Melik buyurdu. Çeri atlanub dört yandan kal'ayı muhasara eylediler. Nastor gördükim hal böyledir, bir ulu

[4] Nikonya (Çorum) müdafii.

[sarayı var idi. Sanasın bir kal'a idi Etrafını kestirüb içini su ile doldurdular. Saray damında dört köşede mancılıklar kurup dama çıkub kâfirleri cenge havale kıldı. Kâfirler çarh oku ile çok müslüman şehid eylediler. Gaziler dahi aşağıdan yukarı çok kâfir kırdılar. Çün akşam oldu, karargâha geldiler, namaz kıldılar. Dua ve sena ettiler. Melik askerinin yokladı, 800 müslüman şehid olmuş buyurdu. Şühedayı cem edüb namazların kıldılar, andan on bin er karakola bindi. Çün sabah oldu, kâfirler yine baru üstüne çıkup cenge durdular. Melik buyurdu : Sabıkan esir olan 30000 kâfiri getürüb islam arzettiler. Anlar imana gelmeyüb Melike söğdüler, Melik buyurdu. Bir mikdarını kırınca kal'adaki kâfirler çağırıldarkim, ölmekten dirilik yeğdir, müslüman olun dediler. Anlar eşidüb 20000 kâfir imana geldi, 9000 esir kaldı. Kimi ruhban ve kimi ihtiyar idi. Melik etti, bunlar dursun, belki bize gerek ola dedi. Andan Melik bargâha girüb Artoki (5) ve Efrumiyeyi çağırüb et-

[5] Babası göçginci dağ halkı beylerindenden anası Türk ve müslüman olan bir mühtedi, Efrumiyenin âşık ve zevci.

ti. (6) Ey Efrumiye atan müslüman olmaz haraca dahi razı olmaz, eğer koyuverirsek bir fitne dahi zuhur eder, eğer öldürürsek senin hatırın kalur. Muhammed şer'in komuş günahkâr oluruz dedi. Çün Efromiye Melikten bu kelamışitti. Etti : Ya Melikizzaman benim atam ve anam ve başım din yoluna ve Muhammed Ali aşkına feda olsun. Bu keca atam katına varayım. İcazetinle ana nasihat edeyim, kabul ederse hoş ve illa kabul etmezse ertenekim nedilerseniz öyle edesiz dedi. Melik sakin oldu. Çün gece oldu, Efrumiye atası katına vardı. Şeddat

(7) kızın görüb çok herze ve hezeyan söyledi. Bu musibetleri senin için çektim, yohsa bunlarla benim ne işim var idi. Efrumiye etti : Ey ata gel! Müslüman ol, hak dini kabul eyle, sözümu tut dedi. Manzum :

Din Muhammed dinidir bilgi yakın
İnanan olur Cehennemden emin
Gelipdir levlâk levlâk
Sen olmazsan yaratmazdık der eflâk
Oldurur bilgil şefaât eyleyen
Ünmeti olana rahmet eyleyen
Gel salâvat ver inan Muhammede
Kurtara benden seni azad ede
Ger bu dem eğer inanmayaysan
Canın başını kurtarmayaysan
Şeddat ol dem derki bu ne söz olur
İsbu kııda ne kati berk yüz olur.
—Sonu Var—

[6] Amasya beyi Şeddadin kızı, Çorum beyi Nastorun eski nişanlısı olan mühtediye.

[7] Amasyadan mağluben firar ederek Çoruma iltica eden Amasya beyi.

MES'UL MÜDÜR : Dr. Pertev Kaleli oğlu

ÇORUMLU

Çorum Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat komitesi çıkarır

YIL : 2 SAYI : 22

1 MAYIS 1940

Basıldığı yer : Çorum Vilâyet Matbaası